

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים וט' באב, תש"ע
מספר 870

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אַלִּי צִיּוֹן וְעָרִיקָה

בתשעה באב נהוג בכל קהילות ישראל לקרוא קינות במשך שעות רבות. מן המפורסמות בסדר הקינות האשכנזי היא הקינה האחרונה הנאמרת כשהקהל עומד וקורא כאחד: "אַלִּי צִיּוֹן וְעָרִיקָה, כְּמוֹ אִשָּׁה בְּצִיּוֹן, וְכַבְתּוּלָה חֲגוּרַת שֶׁק, עַל בְּעַל נְעוּרֶיהָ"¹.

המילה הראשונה בפזמון, "אלי", היא פועל נדיר (מהשורש א-ל-ה) שפירושו "התאבלי" (יואל א:ח), דהיינו, "התאבלי, ציון ועריה". בתי הקינה מתארים את הטרגדיות שפקדו את עם ישראל שבגללן ראוי להתאבל, בכלל זה הגלות, ביטול הקרבנות, חורבן בית המקדש וכו'. בפזמון מופיעות שתי דוגמאות של נשים מתאבלות. הדוגמאות הן נשים משום שהשם "ציון" הוא ממין נקבה, אך בעניין הדוגמאות עולות כמה שאלות.

א. מה פירוש הדימוי "בתולה עם בעל" המופיע בדוגמה השנייה המתארת אבלות: "כמו בתולה חגורת שק על בעל נעוריה", הלוא היא נשואה לבעל?!

ב. מדוע כתוב "נעוריה"? האם האהבה בין בני זוג נחלשת במשך הזמן, ורק בנעוריה אבלה האישה על מות הבעל?

ג. שאלה חריפה אף יותר מתעוררת למקרא הדוגמה הראשונה בפזמון, שבה כתוב שעל ציון להתאבל "כמו אישה בציריה". אף שאישה העומדת ללדת מרגישה בדרך"כ כאבים חזקים, היא בוודאי אינה מתאבלת. אדרבה! לרוב הנשים לידת הילד היא פסגת השמחה! ואלו שאינן מסוגלות ללדת חשות אכזבה ועצב. והלוא האישה כאן הרתה, ועכשיו, למרבה השמחה, היא עומדת ללדת. איך לידת הילד יכולה א"כ להיות דוגמה של אבלות? אשר לשאלה הראשונה – פשר הסטטוס של "בתולה עם בעל" מובא בהלכות נישואין. לפי ההלכה הקשר בין איש לאישה מתבצע בשני שלבים, שהיום מתקיימים זה אחר זה מתחת לחופה, ורוב הקהל אינו יודע שהתקיימו שני שלבים שונים. אולם אין צורך לבצע את שני השלבים זה אחר זה כמקובל היום. בעבר חלף זמן רב בין השלב הראשון לשני.

השלב הראשון נקרא "קידושין" (בלשון הגמרא) או "אירוסין" (בלשון התורה). האיש נותן טבעת (כסף קידושין) לאישה בנוכחות שני עדים ומצהיר בפניה: "הרי את מקודשת לי בטבעת זו". קבלת הטבעת על-ידי האישה מסמלת את הסכמתה לקידושין. לאחר שלב זה בני הזוג הם אמנם בעל ואישה, ואי-אפשר לנתק את הקשר ביניהם ללא גט, אולם עדיין חל עליהם איסור לקיים יחסי אישות, ואין חובה על הבעל לפרנס את אשתו (רמב"ם: הלכות אישות, פרק א').

¹ שמו של מחבר הפיוט אינו ידוע. הוא מושר בקול בנעימה מיוחדת ויש קהילות הנוהגות לשיר בנעימה זו את "לכה דודי" של קבלת שבת חזון. (תודה לפרופ' א' חזן על הערתו)

השלב השני נקרא "נישואין" (בלשון הגמרא) או "לקיחה" (בלשון התורה). כיום, הזוג נכנס מתחת לחופה בנוכחות שני עדים על-מנת לסמל את הקשר ביניהם, ובמעמד זה הרב קורא את שבע הברכות. אחרי שלב זה מותר להם לקיים יחסי אישות, והבעל חייב לפרנס את אשתו (שם י:א-ב).²

בזמן הגמרא היה מקובל לחכות שנה או יותר בין שני השלבים על-מנת לתת לאיש זמן לבסס את עצמו כלכלית לפני הנישואין. מטרת הקידושין הייתה להבטיח לבני הזוג את הקשר ביניהם, היות שלאחר שלב זה אפשר היה לנתק את הקשר רק באמצעות גט.

ראוי לציין שבעברית מדוברת, יש משמעות אחרת לחלוטין למילה "אירוסין" שנקראת גם "שידוכין". פירושה היום הסכמה בעל-פה בין בני הזוג להתחתן. להסכמה זו אין השלכות הלכתיות, והזוג יכול להתחרט ולנתק את הקשר ביניהם בלי גט. אך בעבר, על-מנת להקשות על בני הזוג להתחרט בתקופה שבין השידוכין ועד לחתונה, תקופה שהייתה לעתים ארוכה, היה נהוג בהרבה קהילות לכתוב "תנאים" מיד אחרי השידוכין. התנאים היו מין חוזה בין בני הזוג הקובע שהצד המתחרט והמסרב להתחתן חייב לשלם לצד השני סכום כסף גבוה ואינו יכול להתחתן עם מישהו משהי אחרת קודם שהצד השני ימצא בן-זוג אחר/אחרת.

כעת נחזור לתקופת הגמרא, שבה לא ביצעו את שני השלבים זה אחר זה מיידית, כבימינו. בתקופה שבין שני השלבים הייתה האישה "בתולה עם בעל". הזוג טרם החל לחיות יחד, אבל היה לה "בעל", שהרי כבר התקיימו הקידושין, וכאמור, נדרש גט כדי לנתק את הקשר. אם הבעל נפטר בתקופה שבין שני השלבים, האירוע נחשב טרגדיה מיוחדת ומצערת הרבה מהמקרה שהבעל נפטר אחרי הנישואין, אחרי שנים שבהן בני הזוג נהנו מחיים יחדיו. על הטרגדיה הנוראה הזאת מדובר בפזמון הקינה.

אפשר ללמוד על יחסה של התורה לגודל הטרגדיה, כאשר הבעל נפטר בין שני השלבים, מהמצווה הקובעת שבתקופה זו פטור הבעל מלצאת למלחמת רשות: "ומי-הָאִישׁ אֲשֶׁר-אָרְשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקָחָהּ יִלְךְ וַיָּשָׁב לְבֵיתוֹ פֶּן-יָמוּת בְּמִלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקְחָנָהּ" (דב' כ:ז). הפסוק מתאר מצב שבו האיש ביצע את שלב האירוסין אך עדיין לא ביצע את שלב הנישואין, וזהו בדיוק המקרה שעליו מדובר בפזמון הקינה. מעניין להעיר שהתורה מדגישה את הטרגדיה מצד הבעל – "פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה", ואילו הקינה מדגישה את הטרגדיה מנקודת מבטה של האישה – "כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה", אבל ברור שהאסון נורא הוא לשניהם.

עתה נעבור לדון בביטוי "בעל נעוריה". מדוע הקינה מדגישה שהאלמנה הייתה אישה צעירה? נראה שהסיבה היא אכן, שהטרגדיה נוראה שבעתים כאשר האישה חייבת להתאבל על בעל נעוריה. מוטיב זה מופיע כמעט בכל ספרות העולם.³

ואשר לפשר הדוגמה הראשונה בפזמון – "כמו אישה בציריה". הקינה משווה בין כאב נפשי, שמקורו באבלות, לכאב פיזי, שמקורו בצירי לידה. אם האבלות נוראה ביותר, הרי הגבול בין כאב נפשי לכאב פיזי מיטשטש. לשון אחר, האישה בקינה סובלת מכאבים פיזיים ("אישה בציריה") בגלל כאבי אבלות שהם כה עמוקים. אין זה רק ביטוי ספרותי אלא תיאור מציאותי מאוד של האבלות.⁴

לסיכום, אנו למדים מפזמון הקינה "אלי ציון" שאין לראות בחורבן הבית עוד אירוע היסטורי מצער שפקד את עם ישראל ללא משמעות מיוחדת לחיינו היום. אנו מחויבים להרגיש את כאב הטרגדיה יום יום, כמו הבתולה הצעירה שאיבדה את בעלה, ואנו מחויבים להרגיש את כאב האבלות על חורבן הבית ככאב פיזי, כמו שחשה אישה בציריה.

כך מבטאת הקינה את המהות של תשעה באב.

פרופ' נתן אביעזר
המחלקה לפיזיקה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

² הנושא של אישות לפי ההלכה מוסבר באריכות בספרו של הרב ד"ר אליקים גציל אלינסון, **איש ואישתו**, ירושלים תש"ן.

³ לדוגמה, במחזה המפורסם של שייקספיר, "הטרגדיה של רומיאו ויוליה", יוליה הייתה רק בת 14 כאשר התאלמנה. כך רומיאו היה "בעל נעוריה" ממש, וכך הועצמה הטרגדיה.

⁴ בשנים האחרונות הקשר בין כאבים נפשיים לכאבים פיזיים זוכה בהתעניינות רבה בקרב הפסיכולוגים תחת הכותרת "אינטראקציית גוף-נפש" (mind-body interaction). המדענים גילו שאבלות עמוקה אכן יכולה לגרום כאבים פיזיים.